

39. Прадід Ю.Ф. Проблеми фразеологічної ідеографії (на матеріалі укр. і рос. мов): Автореф... д-ра філол. н.: 10.02.01; 10.02.02 / Дніпроп. держ. ун-т. – Д., 1997. – 50 с.
40. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. – М., 2000. – 336 с.
41. Русанівський В.М. Мовна картина світу в етнокультурній парадигмі // Мовознавство. – 2004. – № 4. – С. 3-7.
42. Русанівський В.М. Природа мови й аспекти її вивчення (Замість вступу) // Філософські питання мовознавства. – К.: Наукова думка, 1972. – С. 5-12.
43. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психоконгнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. – К.-Черкаси: Брама, 2004. – 376 с.
44. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
45. Сироткін В. Сімейний та громадський побут // Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / А.П. Пономарьов, Л.Ф. Артох, Т.В.Косміна та ін. – К.: Либідь, 1993. – С. 139-164.
46. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття: (На матеріалі мови засобів мас. інформації). – 2-ге вид., переробл. – К.: Пугач, 2005. – 388 с.
47. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа «Яз. русск. к-рь», 1996. – 288 с.
48. Тищенко О. До проблеми мікобрядового стереотипу у слов'янських мовах//Проблеми слов'язознавства. – 2000. – Вип.51. – С.149-158.
49. Токарев С.А. Ранние формы религии. – М.: Политиздат, 1990. – 622 с.
50. Трошина Н.Н. Введение // Этнокультурная специфика речевой деятельности. – М., 2000. – С. 5-7.
51. Ужченко В.Д. Историко-лингвистичний аспект формування української фразеології: Автореф... д-ра філол. н.: 10.02.02. / Дніпропетровський ун-т. – Дніпропетровськ, 1994. – 34 с.
52. Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізму. – К.: Рад. шк., 1988. – 279 с.
53. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови.: Посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 400 с.
54. Філіпчук М.В. Етносимволіка мовних одиниць в українському обрядовому дискурсі: Автореф... канд. філол. н.: 10.02.01. – Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. – К., 2007. – 20 с.
55. Фрезер Дж. Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии. – М.: Политиздат, 1980. – 831 с.
56. Фрезер Дж. Дж. Фольклор в Ветхом завете: Пер. с англ. 2-е изд., испр. – М.: Политиздат, 1990. – 542 с.
57. Шевельов Ю. Олександр Потебня і українське питання // Потебня Олександр. Мова. Національність. Денаціоналізація: Статті і фрагменти / Українська вільна академія наук у С.Ш.А. (Упорядкування і вступна стаття Юрія Шевельова). – Нью-Йорк, 1992. – С. 7-46.
58. Элиаде М. Космос и история. – М.: Прогресс, 1987. – 312 с.
59. Юдин Ю.И. Сказка и история // Фольклор и этнография. У этнографических истоках фольклорных сюжетов и образов: Сб. науч. тр./ Под ред. Б.Н.Путилова. – Л.: Наука. ЛЮ., 1984. – С. 93-101.
60. Юрченко О.С. Формування фразеологічного фонду української літературної мови (кінець ХVІІІ – початок ХІХ ст.). – Х.: Вища школа. Вид-во при Харківському університеті, 1984. – 208 с.
61. Iwczenko A. Problemy i perspektywy w badaniach frazeologii dolnośląskiej // Zeszyty łuzyckie. – T. 31. Studia łuzyckie i polsko-łuzyckie. Tom dedykowany Pani Profesor Ewie Siatkowskiej. – Warszawa, 2000. – S. 52–56.
62. Ivcenko A. Auffassung und Bewertung der Juden in der slawischen Phraseologie (am Beispiel der ost- und westslawischen Sprachen)//EUROPHRAS 95. Europäische Phraseologie im Vergleich: Gemeinsames Erbe und kulturelle Vielfalt.– Bochum: Brockmeyer, 1998. – S. 365–376.
63. Goodenough W. Cultural anthropology and linguistics // Language in Culture and Society: A Reader in Linguistics and Anthropology. N. Y., 1964. P. 36.
64. Krawczyk A. Chechy części ciała jako tworzywo semantycznej struktury związków frazeologicznych (na materiale gwarowym) // Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej: W 6 t./Pod red. M. Basaja, D. Rytel.–Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1982. – T.I. – S.137-143.
65. Pajdzinska R. Frazeologia a zmiany kulturowe. – “Poradnik Językowy” 1988, z. 7. s. 480-487.
66. Słownik frazeologiczny języka polskiego pod red. S. Skorupki. – t. I–XI, Warszawa, 1958-1968.
67. Słownik frazeologiczny pod red. A. Kłosińskiej, E. Sobol, A. Stankiewicz. – W.: PWN, 2005. – 655 s.
68. Bąba S., Liberek J. Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny. – Warszawa, 2002.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: У 2 кн. – К., Наукова думка, 1993. – 980 с.

Дунаєв. – Українські народні казки: Для мол. та серед. шк. віку/ [Упоряд. та передм. Л.Ф. Дунаєвської]. – К.: Веселка, 1990. – 271 с.

Proposed article describe special (incorporation) character of ties archaic folk culture and language (separately her phraseological composition): discourse genres folk creation (beliefs, incantations, extracts from mythological stories conserved us tales, retellings, legends, verbal escort of rituals (code) with others their codes) is a «window», going through which make possible to hit to the interior folk language; at the same time research linguistic relicts – ethnographic units (ethnolexemes and ethnophrasemes) open space for new conclusions in the heart of the folk culture.

Key words: ethnolinguistic, ethnoconsciousness, ceremonial, discursive, phraseological unit, mentality.

H. B. Векуа

АНТОНІМІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ГЛИБИНИ

У статті висвітлюється питання антонімічних відношень, які виникають між якісними прикметниками на позначення глибини, з'ясовується специфіка їх мовної реалізації, виявлено особливості розвитку та функціонування (паралельного або непаралельного) протиставних відношень між членами антонімічних пар.

Ключові слова: антонімія, антонімічні відношення, якісні прикметники, лексико-семантична група, семантичний аналіз, антонімічна пара, парадигматичні характеристики, синтагматичні характеристики.

Прикметники *глибокий* – *мілкий* – загальнономвні антоніми [2, 83 – 84]. Антонімічні прикметники мають різний значеннєвий обсяг: семантична структура прикметника *глибокий* [3, II, 82 – 83] об'єднує п'ять сем, значеннєвий обсяг лексеми *мілкий* [3, IV, 737] – дві семи.

Словник української мови, фіксує значеннєву структуру прикметника *глибокий*, подає п'ять значеннєвих складників, але значення з складається з двох лексико-семантичних варіантів, які характеризують віддаленість у просторі та часі, а саме: “розташований далеко від якого-небудь місця, пункту; віддалений” і “перен. Дуже давній, дуже віддалений; стародавній”. В сучасній українській мові обидві семи мають широку функціонально-значеннєву продуктивність, зокрема,

можливість вступати в антонімічні відношення, і тому можуть бути розмежовані, як окремі та самостійні. Отже, існують підстави у значеннєвій структурі прикметника *глибокий* виділити шість значеннєвих складників.

Антонімічні відношення реалізуються між номінативними значеннями семем *глибокий* – *мілкий*: *глибокий* “який має велику глибину” та *мілкий* “який має невелику глибину”: *Та найчастіше, говорячи про води суходолу, ми маємо на увазі річки, озера, болота, вони бувають **глибокі** й **мілкі*** (З підручника). Перше значення об’єднує протиставні диференційні множники слів – *глибокий* “який має більшу глибину порівняно з іншими однорідними предметами” – *мілкий* “місце з невеликою глибиною”: *Тектонічні за походженням озера відрізняються від льодовикових глибиною; улоговини тектонічних, як правило, вузькі, довгі, **глибокі** (наприклад, озеро Байкал), улоговини льодовикових озер зазвичай **мілкі** (озера Євразії та Північної Америки) (З підручника) та *мілкий* “з низькими краями; плоский” (*Сниться йому, наче лежить він на дні **мілкої** ями між жовтими пісковими стінами* (С. Тудор). Не зафіксовано антонімічного відповідника у значеннєвій структурі антонімічного слова безеквівалентному множнику прикметника *глибокий* “який здійснюється на значну глибину”: *Розкопки гробниць здійснювались на **глибоких** відстанях, у місті Урі археологи розкопали дві тисячі гробниць III тисячоліття до н. е.* (З підручника).*

Об’єктивні відмінності, що існують у реаліях, набувають специфічного відображення в мовній семантиці. Йдеться, зокрема, про виміри морських глибин або глибин від поверхні Землі. Встановлено відповідні параметри глибин, які за певними кількісними показниками характеризують світовий океан, а саме:

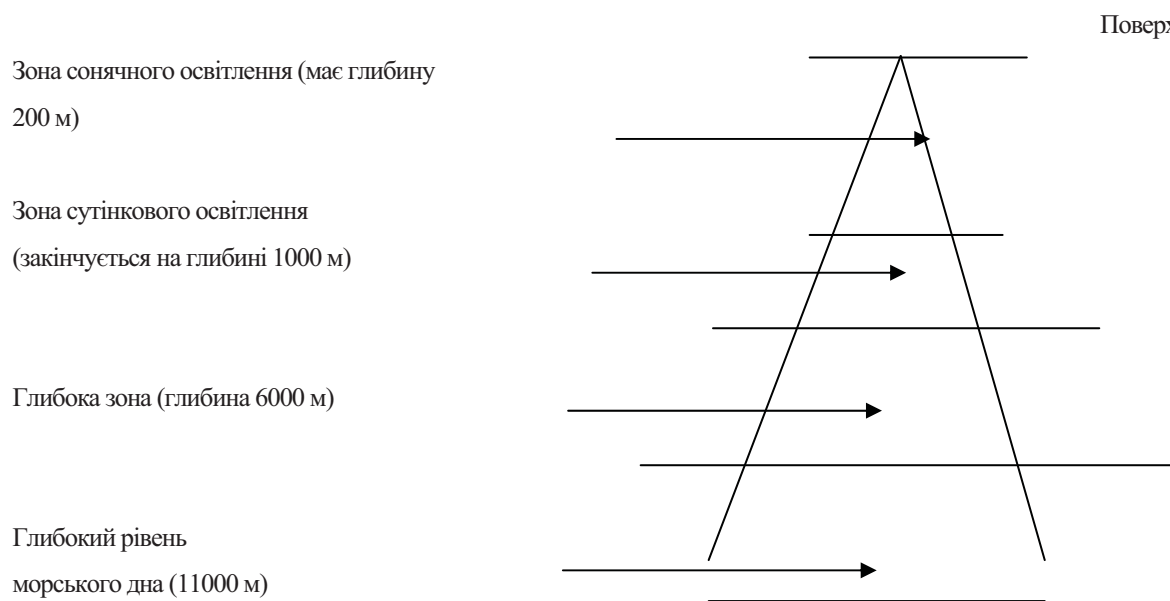

Схема засвідчує, що велика чи мала глибина певного об’єкта, яка позначається антонімічними прикметниками *глибокий* – *мілкий*, має чотири виміри. Показники глибини виражаються метричними мірками – 200 м, 1000 м, 6000 м, 11000 м. Визначення їх за допомогою слів потребує певної оцінки та точки відліку. Точкою відліку виступає поняття “поверхня”. Перший прошарок океану (зона сонячного освітлення) за допомогою засобів мови може виражатися так: “прошарок, який міститься майже на поверхні; прошарок, що розташований не дуже глибоко”, тобто прикметником *мілкий*. Четвертий прошарок (на глибині 11000 м) можна охарактеризувати як такий, що “розташований на найбільшій глибині від поверхні; найглибший прошарок”, тобто прикметником *глибокий*.

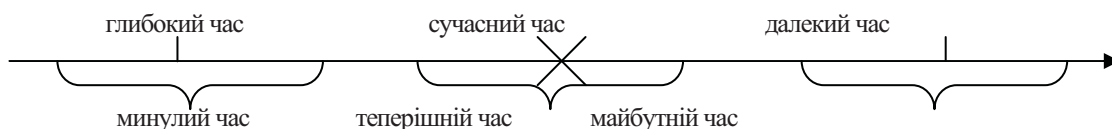
Отже, значенням аналізованих антонімічних прикметників відповідають параметри, фіксовані відносно поверхні, однак вони залежать від предмета, об’єкта чи явища, яке вимірюється. Наведені приклади пов’язані з глибиною світового океану. Якщо ж брати до уваги залягання шарів літосфери, то виміри будуть більші, а якщо звертатися до ядра землі, то вони ще збільшаться. Отже, для розуміння значення вимірюваних величин, які позначають велику – малу глибину певних природних утворень, необхідно зважати на значення слова, означенням до якого є протиставні параметричні лінійні прикметники *глибокий* – *мілкий* [4, 69 – 70].

До номінативно-похідних безеквівалентних компонентів лексеми *глибокий* належить сема: “який виходить з глибини (про зітхання, дихання)”: *Він дивився на Отаву слідлоба, дивився довго, між ними відбулося змагання поглядами; Отаво витримав це мовчазне змагання, а гестаповець видав своє хвилювання **глибоким** подихом...* (П. Загребельний).

Номінативно-похідна сема на позначення просторової віддаленості “розташований далеко від якого-небудь місця, пункту; віддалений”: *...Тільки й сліду від них було, що дивна стріла посеред Ситникового обійстя з почепленою до неї синьою квіткою з **глибокої** туці* (П. Загребельний) не має протиставного відповідника в семантичній структурі антонімічного прикметника *мілкий*. Протиставний елемент об’єднує значеннєва структура слова *близький* [3, 1, 198] – “який міститься або відбувається на невеликій відстані від кого-, чого-небудь”.

Похідна сема часового позначення прикметника *глибокий* “дуже давній, дуже віддалений; стародавній, незапам’ятний (про час)”: *Мова, якою розмовляли давні єгиптяни, зникла ще кілька тисяч років тому, в **глибоку** давнину* (З підручника); *У **глибоку** давнину спільнослов’янська мова виробила риси, які виділяли праслов’янську мову серед інших індоєвропейських мов* (З журналу) не має антонімічної семи у структурі значень прикметника *мілкий*. Специфікою цього

семантичного множника є те, що протиставний диференційний компонент входить до значеннєвої структури прикметників *сучасний* [3, IX, 872] (“який існує, відбувається, живе і т. ін. тепер, нині; який стосується теперішнього часу, нинішньої епохи; нинішній, теперішній”) і *далекий* [3, II, 207] (“який знаходиться у перспективі; прийдешній, майбутній”). Таку специфіку можна пояснити тим, що сутність категорії часу визначається як локалізація дії чи стану на часовій шкалі. Дія, що передує моменту мовлення, локалізується в минулому. Якщо дія збігається з моментом мовлення, то вона співвідноситься з моментом мовлення – теперішнім. Якщо ж дія відбуватиметься після моменту мовлення, то вона локалізується в майбутньому. Сема *глибокий* співвідноситься з минулим, сема *сучасний* – з теперішнім, сема *далекий* – з майбутнім. Часову вісь схематично можна подати так:

Протиставляються переносні значення антонімічних слів *глибокий* “який відзначається глибиною” і *мілкий* “який не має істотного значення”. Ці семи фіксує Словник української мови, але в опрацьованих джерелах не виявлено функціонування семантичного компонента семими *мілкий* “який не має істотного значення”. Значення, що може антонімізуватися семі “який відзначається глибиною” прикметника *глибокий* (*Єгипетські лікарі славилися в усьому світі своїми глибокими знаннями* (З підручника); *Творча манера письменника ґрунтується на глибокій обізнаності з реаліями життя, осмисленій згідно з власними переконаннями, вона певним чином призначена для декларування авторської філософії життя й взаєморозуміння* (З журналу), репрезентують прикметники *поверховий* “який не торкається суті справи, надто загальний; малообґрунтований” і *дилетантський* “без достатніх фахових знань”, наприклад: *Вони багацько прочитали і в себе дома, і мали деяку знайомість з наукою, та то була знайомість дилетанток – поверхова, порізнена* (Олена Пчілка); *Видавання книжок для елементарної народної освіти ... було протиставлюване Костомаровим, як річ дійсно важна, дилетантській забаві у стихотворстві* (М. Драгоманов) [1].

У мовній практиці реалізується нетипове протиставлення похідних диференційних семантичних компонентів прикметників *глибокий* “якому властива позитивність дій, думок, вчинків; серйозний, вдумливий (про людей)” і *мілкий* “який легковажно ставиться до життя, справи; схильний до легковажних вчинків”. Наприклад: – *Що ти в ньому знайшла? – Він розумний. – А я, наприклад, що – дурний? – Він глибокий. – А я мілкий?* (П. Загребельний).

Не мають антонімічних відповідників у значеннєвій структурі слова *мілкий* такі семантичні множники семими *глибокий*:

1) “повний, цілковитий”: *Було завжди так, що при першому її слові поставала довкола неї глибока прозора тиша, нутро якої набирало дивної звучності і в якій найслабіше слово Ліди чулося з однаковою чіткістю біля неї і в найдальшому кутку великого залу* (С. Тудор);

2) “який досяг високого ступеня” про: а) почуття душевного спокою: *Для неї я й працював, віддаючи дні, місяці, роки у якійсь несамовитій горячці, а водночас і у глибокому душевному спокої, і це чинив ... для випробування своєї сили та спроможності* (В. Шевчук); б) хвилювання: *Коли вчені зайшли до першої кімнати, їх охопило глибоке хвилювання, адже минуло три тисячі років відтоді, як сюди востаннє заходили люди* (З підручника); в) пристрасті: *На відміну від творів римських поетів-елегіків, в яких зображувалися глибокі й сильні пристрасті, гораціанська любовна ода у вираженні суб’єктивних почуттів дуже стримана* (З журналу);

3) “ставлення, стосунки однієї особи до іншої”: а) подяка: *...професор Адальберт Шнурре ласкаво згодився офірувати своєму опонентіві примірник фрейбурзької публікації, за що редакція складає йому глибоку подяку* (П. Загребельний); б) недовіра: *Повелося вже здавна, що в світі завжди є дві найбільші з-поміж усіх держави, і головне почуття, яке панує між ними, – це глибоке недовір’я і тяжка ворожнеча, мов між тими біблійськими братами Каїном і Авелем* (П. Загребельний); в) любов: *Тамара вперше в житті зазнала щастя в глибокій любові до Юри. Він відповідав тим же глибоким почуттям, ставлячись до дружини дбайливо, як старший до створіння молодшого (хоч різниця у роках була не така й значна), оберігаючи її від ураз і уразок, яких і так стерпіла досить* (М. Бажан);

4) “істотний, значний, важливий” (Очевидно, є глибокий сенс у тому, щоб люди сходилися поступово й поволі (П. Загребельний);

5) “дуже пізній (про ніч)”: *Високі свічі в срібному трисвічнику горіли в князій ложниці до глибокої ночі* (П. Загребельний);

6) “вік людини”: *...Анастас Корсунянин утік з Болеславом до Польщі та вже там і помер од глибоких старощів...* (П. Загребельний); *А як же жити без них: без міфів, легенд, казок? Через них з глибокого дитинства ми долучаємося до реального світу* (З газети);

7) “відомий небагатьом або комусь одному (про розмову, подію, страву, вчинок тощо)”: *На той час у Преславі, в глибокій тьмуні утримувався під баштою-в’язницею ... хоробрий комітопул Самуїл...* (П. Загребельний);

8) “міцний (про сон)”: *Поряд посопувала товаришка по квартирі, сон якої був міцним і глибоким...* (З газети);

9) “ґрунтовний, повний, докладний”: *Автор книги пропонує цілком оригінальний спосіб осмислення його феномена, синтезуючи глибокий аналіз з вражаючими замальовками обрису особистості поета* (З газети).

При характеристиці деяких предметів антонімом до *глибокий* виступає прикметник *неглибокий*, наприклад, ми говоримо *глибока – неглибока подряпина, рана*, а не *мілка подряпина, рана*.

Загальномовні антоніми *глибокий – мілкий* виступають у складі фразеологізмів, наприклад: *глибокий голос* (голос, що йде зсередини грудей; низький, грудний); *глибокі очі* (а) очі, яким властива виразність, серйозність погляду; б) очі темні

або з великими зіницями); *глибокий погляд* (дуже виразний, вдумливий погляд); *бити глибокі поклони; до глибокого снігу; залишити (лишити, залишити, лишити) глибокий слід у душі; мов (наче) рак на мількому; сісти, мов рак на мількому; плавати на мількому*. Виступаючи компонентом фразеологізмів, протиставні параметричні прикметники десемантизуються та втрачають антонімічні властивості.

Отже, максимальна протилежність для кожного конкретного вживання залежить від характеру семантики слів та їх сполучуваності. Можна стверджувати, що члени антонімічної пари завжди виступають як співвідносні, симетричні поняття. Антонімічні відношення між прикметниками ґрунтуються на засадах семантичної валентності. Їх можна ідентифікувати у відповідних контекстах, тому що план змісту будь-якої лексичної одиниці реалізується не ізольовано, а в безпосередніх зв'язках з іншими лексемами у межах речення, висловлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Інтегрована лексикографічна система "Словники України (Словозміна. Транскрипція. Фразеологія. Синонімія. Антонімія)" / В.А. Широков, О.Г. Рабулець, І.В. Шевченко, О.М. Костишин, К.М. Якименко; Національна академія наук України; Український мовно-інформаційний фонд. – К.: В-во "Довіра", 2001 – 2003. – Електронне джерело.
2. Полога Л.М. Словник антонімів української мови / За ред. Л.С. Паламарчука. – 2-е вид., доп. і випр. – К.: Довіра, 2001. – 275 с. – (Словники України).
3. Словник української мови: В 11 томах. – Т. I – XI. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
4. Щєбליкіна Т.А. Роль параметричних прикметників з просторовою семантикою у формуванні лінгвального образу світу: Дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С.Сковороди. – Харків, 2001. – 169 с.

The article deals with the research of antonymous relations between qualitative adjectives, revealing the specific character of development and functioning (parallel or unparallel) of opposite relations between the members of antonymous pairs.

Key words: antonymy, antonymous relations, qualitative adjectives, lexical and semantic group, semantic analysis, antonymous pair, paradigmatic characteristics, syntagmatic characteristics.

І. Ю. Давиденко

ДУХ І ДУША ЯК КОНЦЕПТИ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ

У статті розглянуто особливості реалізації концептів 'дух' і 'душа' в українській мовній картині світу. Зроблено порівняльний аналіз понять *дух* і *душа* як філософських концептів.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу.

Стаття присвячена дослідженню проблеми функціонування концептів „душа” та „дух” у мовній картині світу українців.

Концепти, що належать до унікальних понять етнічної культури, є не лише невід’ємною складовою національних культур, а вони й дотепер, за словами А. Вежицької, „постійно виникають у повсякденному мовному спілкуванні” [2, 33].

Поняття „концепт” у науковій літературі отримує різні потлумачення.

Л. Чернейко розуміє концепт „як складну сукупність знань, що містить не тільки інформацію про відображений об’єкт, але й образні схеми, які існують в колективному несвідомому, крізь призму яких сприймається той або інший об’єкт” [15, 75]. У Ю. Степанова зустрічаємо визначення концепту як : „згустка культури у свідомості людини: те, через що культура входить у ментальний світ людини... і те, за допомогою чого людина – пересічна, звичайна людина – сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї” [10, 40].

Головною ідеєю статті є розуміння концепту, як поняття, що концентровано виражає ментальні особливості людини в тій чи іншій культурі, передає сукупність людських знань про світ, його оцінку, супровідні асоціації тощо.

Мета статті – з’ясувати загальні уявлення людини про душу й дух, які закріплені в українській мові і складають важливу частину української мовної картини світу.

В рамках статті зроблено спробу порівняти поняття *дух* і *душа* як філософсько-духовні концепти.

І поняття *дух*, і поняття *душа*, є надзвичайно складними номінаціями, що конденсують багато значень, а тому є об’єктами дослідження різних наук: релігієзнавства, філософії, психології, етики, міфології, які також дають нам додаткову інформацію, уявлення про *дух* і *душу*, як центральні поняття духовного світу людини.

Лінгвістичні словники подають нам такі тлумачення поняття 'дух':

1. Внутрішній стан, моральна сила колективу.
2. За релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя і відрізняє від тварини; душа.
3. Психічні здібності, свідомість, мислення.
4. розм. Процес удихання й видихання повітря; дихання [7, 627]

Серед тлумачень поняття 'душа' можна виділити наступні:

1. Внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями та почуттями.
2. За релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини.
3. Сукупність рис, якостей, властивих певній особі.
4. перен. Центральна фігура чого-небудь.
5. Заглибина в нижній передній частині ший [7,629]